

PROLOG

KDYŽ SE PÁŘÍ MYŠLENKY

U jiných živočišných druhů se jedinec od narození do dospělosti rozvíjí a během svého života může dosáhnout veškerých možností své přirozenosti; avšak u lidí kráčí cestou rozvoje nejen jedinec, ale i celý druh: v každé další generaci staví na dříve položených základech.¹

ADAM FERGUSON: *POJEDNÁNÍ O HISTORII OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI*

PROLOG. KDYŽ SE PÁŘÍ MYŠLENKY

Na mém psacím stole právě leží dva lidské výtvořiny zhruba stejné velikosti a tvaru:² jedním z nich je bezdrátová počítačová myš, druhým pěstní klín ze starého paleolitu, vyrobený zhruba před půl milionem let. Oba jsou sestaveny tak, aby padly do ruky – řídí se tedy možnostmi a omezeními, která jsou lidem dána. Rozdíl mezi nimi je ovšem ohromný. Jeden artefakt je komplexním produktem sestaveným z celé řady materiálů a se složitým vnitřním uspořádáním; k jeho vytvoření jsou nutné znalosti z mnoha oborů. Druhý je výrobek z jednoho materiálu, který odráží zručnost a znalosti pouze jediného člověka. Rozdíl mezi nimi ukazuje, jak nesmírně odlišné jsou dnešní lidské zkušenosti od toho, co lidé znali a uměli před půl milionem let.

Kniha, kterou tady předkládám, se zabývá rychlými, plynulými a nepřetržitými změnami, jimiž lidská společnost prochází. V tomto ohledu se člověk nedá srovnat s žádným jiným živočišným druhem. Během posledních dvou desetiletí jsem napsal čtyři knihy, které se zabývají podobnostmi lidí a jiných živočichů. Zde se naopak soustředím na to, jak se lidé od zvířat odlišují. Co vlastně lidem umožňuje jejich životy tak neustále a bouřlivě měnit?

Rozhodně se nemění lidská přirozenost. Ruka, která držela pěstní klín, měla stejný tvar jako ta, která teď kliká myši. Stejně tak lidé vždy usilovali a budou usilovat o jídlo a sex, starat se o potomstvo, bojovat o prestiž a postavení a vyhýbat se bolesti, zrovna tak, jako to dělá každý jiný živočich. A stejně tak se nemění mnohé jedinečné rysy lidského rodu. Ať půjdeme kamkoli, třeba do nejdlehlějšího koutu světa, vždy bychom se tam měli setkat se zpěvem, úsměvy, řečí, sexuální žárlivostí a smyslem pro humor – přičemž u šimpanzů bychom něco takového nenašli. Můžeme cestovat časem nazpět a snadno se vcítit do pohnutek Shakespeara, Homéra, Konfucia nebo Buddha. Kdybych se setkal s tím, kdo před 32 000 lety namaloval dokonalá vyobrazení nosorožců na zdi jeskyně Chauvet v jižní Francii, určitě bych zjistil, že je to v každém psychologickém ohledu zcela hotový člověk, nic mezi námi a šimpanzem. Je toho opravdu hodně, co se na lidech nemění.

Tvrdit ale, že lidský život je stejný jako před 32 000 lety, by bylo evidentně absurdní. Během té doby se náš druh tisícinásobně rozmnožil – z tehdejších možná tak tří milionů na dnešních sedm miliard lidí.³ Homo sapiens si zajistil takové výtvořiny a potěšení, jaké si žádný jiný druh nedovede ani představit. Osídlil každý obyvatelný kout planety a pro-

zkoumal takřka všechna neobyvatelná místa. Proměnil podobu, genetiku a chemické složení světa a ke svým účelům si podrobil asi 23 procent produktivity veškerého suchozemského rostlinstva. Obklopil se zvláštěními, záměrně vytvořenými konfiguracemi atomů zvanými technologie, které téměř neustále dál vynalézá, přepracovává a opouští. Nic takového se u jiných živočišných druhů neděje, a to ani u těch, které často považujeme za chytré, jako jsou šimpanzi, delfini, papoušci nebo chobotnice. I oni mohou tu a tam využívat nástrojů, ale „nezvyšují svou životní úroveň“ ani nedosahují „ekonomického růstu“. Také neznají žádnou „chudobu“. Nepostupují od jednoho způsobu života k jinému - a ani něco takového neodsuzují. Nezažívají zemědělské, demografické, obchodní, průmyslové a informační revoluce a už vůbec nic jim neříkají termíny jako renesance, reformace, ekonomická krize, demografie, společenská transformace, občanská válka, studená válka, kulturní válka nebo úvěrová krize. Když sedím u psacího stolu, obklopují mě věci - telefony, knihy, počítače, fotografie, sponky na spisy - které by žádná opice nedokázala vyrobit ani náhodou. Pouštím na monitor digitální informace, což by nezvládl žádný delfín. Pracuji s abstraktními koncepty - denním datem, předpovědí počasí, druhým zákonem termodynamiky - z nichž by žádný papoušek nepochopil ani ždibec. Jako člověk jsem nepochybně odlišný. Z čeho však má odlišnost pramenit?

Nemůže to být jen tím, že máme větší mozek než ostatní živočichové. Pozdní neandertálci měli koneckonců v průměru větší mozek než já, avšak neprošli žádnou převratnou kulturní změnou. A i když je můj mozek ve srovnání s mozky jiných zvířat větší, mám jen velmi matné tušení, jak se dělají hrníčky na kávu nebo sponky na papíry, natožpak předpovědi počasí. Psycholog David Gilbert rád dává k dobru vtip, že každý příslušník jeho profese je vázán slibem dokončit někdy ve své kariéře větu, která začíná: „Člověk je jediný živočich, který...“⁴ Řeč, kognitivní uvažování, oheň, vaření, výroba nástrojů, vědomí sebe sama, podvádění, napodobování, umění, náboženství, palce postavené proti ostatním prstům, používání zbraní, vzpřímený postoj, prarodičovská péče o vnoučata - seznam rysů, jimiž je obdařen jen člověk, je vskutku dlouhý. Nicméně výčty znaků, díky nimž jsou jedineční mravenečníci nebo hololebí stěhovaví ptáci, jsou rovněž docela obsáhlé. Všechny z uvedených a mnoha dalších rysů jsou u lidí opravdu unikátní a také jsou velmi užitečné pro moderní život. Tvrdím ovšem, že s výjimkou

PROLOG. KDYŽ SE PÁŘÍ MYŠLENKY

řeči žádný z nich nepřišel v pravý čas nebo neměl natolik významný dopad na dějiny lidstva, aby to mohlo vysvětlit náhlou přeměnu z pouze úspěšného opočlověka v neustále expandujícího a vpřed postupujícího novátora.⁵ Většina z nich přišla příliš brzy a žádný takový dopad na lidské prostředí neměla. Mít vědomí vyvinuté natolik, aby chtělo namalovat vlastní tělo nebo rozvažovat nad odpovědí na určitý problém - to je sice pěkná věc, jenže k dobytí světa to nevede.

Jistě, velké mozky a řeč jsou zřejmě pro život lidí v situaci neustálého vývoje technologií nezbytností. Lidé jsou též velmi dobří v osvojování si sociálních dovedností, a dokonce i ve srovnání s šimpanzy projevují posedlost snahou o co nejvěrnější napodobování.⁶ Velké mozky, imitace a řeč ale nedokážou vysvětlit prosperitu, pokrok ani chudobu. Samy o sobě tyto faktory změnu životní úrovně nezajistí. To vše ostatně měli i neandertálci: velké mozky, pravděpodobně i složité jazyky a dostatek nástrojové techniky. Ze svého prostředí se však nikdy nevymanili. Tvrdím, že pokud se zaměřujeme na to, co máme v hlavách, a chceme objasnit mimořádnou schopnost změny našeho druhu těmito faktory, díváme se špatným směrem. Zásadní nebylo to, co se dělo v lidském mozku. Zásadní bylo, co se dělo *mezi* jednotlivými mozky. Šlo o kolektivní fenomén.

Podívejme se ještě jednou na pěstní klín a počítačovou myš. Obě věci jsou lidským výtvozem, jednu ale vyrobila jediná osoba, kdežto na druhé se podílely stovky lidí - možná tisíce nebo dokonce i miliony. A právě to je příklad fenoménu, který nazývám kolektivní inteligencí. Žádný jednotlivý člověk neví, jak vyrobit počítačovou myš. Ten, kdo ji v továrně sestavil do konečné podoby, nevěděl, jak těžít ropu, z níž se vyrobil plastový obal, a stejné omezení platí i pro ostatní, kdo se na procesu podíleli. V určité chvíli začala být lidská inteligence natolik kolektivní a nahromaděná, jak se to nepodařilo žádnému jinému živočišnému druhu.

OBCOVÁNÍ MYSLÍ

Říkat, že lidská přirozenost se nezměnila, zato lidská kultura ano, neznamená odmítání evoluce - právě naopak. Lidstvo prochází ohromným poryvem evolučních změn, řízených starými známými principy Darwinova přirozeného výběru. Už to ale není výběr mezi geny, nýbrž mezi myšlenkami. Prostředí, které myšlenky obývají, tvoří lidské mozky. To

je přístup, který se ve společenských vědách snažil prosadit už hodně dlouho. Francouzský sociolog Gabriel Tarde v roce 1888 napsal: „Jestliže se určitý vynález potichu šíří pomocí nápodoby, můžeme mluvit o sociální evoluci.“⁷ Rakouský ekonom Friedrich von Hayek v 60. letech 20. století uvedl, že rozhodujícím faktorem společenské evoluce je „výběr úspěšných institucí a zvyklostí pomocí imitace“.⁸ Evoluční biolog Richard Dawkins zavedl pro jednotku kulturní imitace termín „mem“.⁹ Ekonom Richard Nelson v 80. letech přišel s názorem, že přirozeným výběrem procházejí celé ekonomiky.¹⁰

Právě to mám na mysli, když mluvím o kulturní evoluci: v určitém okamžiku, možná někdy před 100 000 lety, se sama kultura začala vyvíjet tak, jak k tomu u žádného jiného druhu nedošlo – začala se replikovat a mutovat, soutěžila, vybírala a hromadila se – najednou dělala něco, co geny prováděly miliardy let. Tak jako přirozený výběr postupně tvoří oko kousek po kousku, tak i kulturní evoluce u lidí mohla nahromadit postupnými kroky vážnou hudbu nebo třeba fotoaparát.¹¹ Šimpanzi se snad vzájemně učí, jak nabodnout komby ušaté naostřenými klacky, a kosatky možná od sebe odkoukají, jak shrábnout tuleně z břehu, ale jen lidské bytosti hromadí kulturní zvyky a znalosti, které se pak projeví například tvarem bochníku chleba nebo formou hudební skladby.

Ano, to všechno platí, ale otázka stále zní: proč? Proč my a ne třeba kosatky? Poukazovat na to, že lidé prošli kulturní evolucí, není ani příliš originální, ani příliš užitečné. Imitace a sociální učení, i kdyby se prakticky bůhvíjak důkladně a důvtipně, samy o sobě dostatečně nevysvětlují, proč se lidé tak jedinečným způsobem začali měnit, kdežto kosatky nikoli. Domnívám se, že odpověď spočívá v tom, že v určitém okamžiku lidské historie se myšlenky lidí začaly vzájemně setkávat, chodit spolu a mít spolu sex.

S dovolením bych to vysvětlil. Právě sex kumuluje biologickou evoluci, protože se tak spojují geny odlišných jedinců. Mutace, která se objeví u jednoho jedince, se díky sexu může spojit s mutací u jiného. Nejlépe je to vidět na bakteriích, které si vyměňují geny, aniž se zároveň replikují – odtud plyne jejich schopnost získávat od jiných druhů imunitu vůči antibiotikům. Kdyby si mikrobi nezačali před několika miliardami let vyměňovat geny a zvířata v tom prostřednictvím sexu nepokračovala, nemohly by se u jednoho živočicha spojit všechny geny, které tvoří oko, nohy, nervy a mozky. Každá mutace by zůstala uvězněna ve vlastní ro-

dové linii a nemohla by objevit radost ze spojení sil. Představme si obrázkový seriál, kdy se u jedné ryby vyvinou prvotní plíce a u jiné první končetiny, ale ryby se nikdy nedostanou na suchou zem, protože se tyto geny nespojí. Evoluce může probíhat bez sexu, je to však daleko, daleko pomalejší.

A stejně tak je tomu i s kulturou. Kdyby měla kultura zahrnovat pouze návyky přejaté od druhých, brzy by upadla do stagnace. „Vzájemné oplodňování idejí“ je sice klišé, ale bezděčně má hlubokou pravdu. „Tvůřit znamená rekombinovat,“ řekl molekulární biolog François Jacob.¹² Představme si, že člověk, který vyprojektoval železniční trať, a ten, kdo vynalezl lokomotivu, by se nikdy nepotkali a nikdy spolu nemluvili – ani nepřímou, prostřednictvím dalších lidí. A totéž si představte u papíru a tiskařského lisu, internetu a mobilního telefonu, uhlí a turbíny, mědi a cínu, kola a oceli, softwaru a hardwaru. Budu se snažit ukázat, že v prehistorii lidstva nastala chvíle, kdy lidé s velkými mozky, kulturou a schopností učení si začali vzájemně směřovat věci, a jakmile se do toho pustili, získala kultura náhle kumulativní charakter a odstartoval ohromný překotný experiment hospodářského pokroku lidstva. Směna je pro kulturní evoluci tím, čím je sex pro evoluci biologickou.

Vzájemným směřováním lidé začali objevovat „dělbu práce“, specializaci vloh a schopností, která přináší oboustranný užitek. Kdyby se primatologové přesunuli strojem času do doby, kdy se směna objevila, na první pohled by jim jako něco významného asi nepřipadala. Bylo by to pro ně mnohem méně zajímavé než to, jak u pozorovaného druhu tehdy vypadala ekologie, hierarchie a pověry. Někteří opolidé si však začali vyměňovat potraviny a nástroje s jinými takovým způsobem, že oba partneři směny na tom byli lépe a oba při tom získali větší specializaci.

Specializace vedla k inovacím, protože povzbuzovala k investování času do zhotovování nástrojů k výrobě nástrojů. To ušetřilo čas, a protože prosperitu si můžeme jednoduše definovat jako ušetřený čas, poskytlo to podobné výhody jako dělba práce. Čím více se lidé jako spotřebitelé rozrůžňovali ve svých potřebách, čím více se specializovali jako výrobci a čím více mezi sebou směřovali, tím na tom byli lépe – což platí ve stejné míře i pro současnost a budoucnost. Dobrá zpráva je, že jde o proces, který v sobě nemá zabudován žádný nevyhnutelný konec. Čím více jsou lidé vtahováni do globální dělby práce a čím více se jich může specializovat a vzájemně mezi sebou obchodovat, tím budou bohatší. Neexistuje

přítom žádný důvod, proč bychom během toho nemohli řešit problémy, které nás sužují, ať jde o krachy ekonomik, populační explozi, změnu klimatu, terorismus, chudobu, AIDS, psychické deprese nebo obezitu. Nebude to snadné, je ale zcela možné, ba dokonce pravděpodobné, že v roce 2110, tedy století po vydání mé knihy, si bude lidstvo vést nesrovnatelně lépe než dnes a lépe na tom bude i ekologie planety, kterou obýváme. Troufám si zde předložit lidstvu výzvu, aby uvítalo změny, osvojilo si racionální optimismus a s jeho pomocí usilovalo o zlepšení svého osudu i okolního světa.

Někteří budou říkat, že tady pouze nově formuluji to, co už v roce 1776 napsal Adam Smith.¹³ Od jeho dob se však toho stalo tolik, že je nutné jeho myšlenky znovu promyslet, zpochybnit, modifikovat a rozvést. Smith si například neuvědomoval, že žije v počátečních fázích průmyslové revoluce. Netroufám si tvrdit, že se budu moci vyrovnat Smithovu géniu, mám ale proti němu jednu velkou výhodu - mohu si přečíst jeho knihu. Smithovy myšlenky se od jeho doby pářily s jinými idejemi.

Také mě neustále překvapuje, jak málo lidí o problému bouřlivé kulturní změny uvažuje. Vidím, že svět je plný těch, kteří si myslí, že se jejich závislost na jiných zmenšuje, nebo že by na tom byli lépe, kdyby byli soběstačnější, nebo že technologický pokrok život nijak nezlepšil. Jiní se domnívají, že se světem to jde stále více z kopce a že směna věcí a myšlenek je bezvýznamná nadbytečnost. U profesionálních ekonomů - mezi něž nepatřím - mě zarazí hluboký nezájem o to, co je to vlastně prosperita a proč něco takového mezi lidmi vzniklo. Tak jsem si řekl, že ukojím i vlastní zvědavost, když o tom napíšu knihu.

Do této práce jsem se pustil v době nevídaného ekonomického pesimismu. Světový bankovní systém vrávoral na pokraji kolapsu, praskla ohromná bublina dluhů, světový obchod se propadl, po celém světě klesá produkce a s tím prudce roste nezaměstnanost. Nejbližší budoucnost vypadá vskutku pochmurně a některé vlády plánují další enormní nárůst veřejného dluhu, který by mohl poškodit schopnost budoucích generací pokračovat v cestě za prosperitou. Ke své hluboké lítosti jsem sehrál jednu z rolí v oné katastrofě jako předseda správní rady britské Northern Rock, jedné z řady bank, jimž během krize došla finanční likvidita. Má kniha se této zkušenosti nijak netýká (podle podmínek mé zaměstnanec-ké smlouvy ostatně ani nemám povolení o tom psát). Byla to zkušenost, která ve mně zanechala nedůvěru v trhy kapitálu a investičních aktiv, ale

ještě více posílila mé zanícení pro trh zboží a služeb. A to jsem ještě netušil, že laboratorní experimenty ekonomů Vernona Smithe a jeho kolegů už dávno potvrdily, že trhy zboží a služeb pro bezprostřední spotřebu – stříhání vlasů nebo příprava hamburgerů – fungují tak dobře, že jen těžko by se pro ně našel rámec, v němž by nebyly efektivní a schopné inovací. Naproti tomu trhy aktiv jsou automaticky natolik náchylné k bublinám a krachům, že je těžké je zkonstruovat tak, aby vůbec fungovaly. Spekulace, stádní šílenství, *iracionální* optimismus, kořistění renty a pokušení k podvodům ženou finanční trhy k přehnanému růstu a poté i k pádu – a proto potřebují pečlivou regulaci, což jsem vždy podporoval. (Naproti tomu trhy zboží a služeb tolik regulace nevyžadují.) Bublina prvního desetiletí 21. století byla ale horší než většina podobných jevů v minulosti v důsledku vládní politiky podpory bydlení a uvolněné měnové politiky, zejména ve Spojených státech. To hromadně svedlo z politických důvodů uměle levné peníze do neúnosně rizikových investic přes prostředníky na kapitálových trzích.¹⁴ K této krizi tak vedly minimálně stejnou měrou politické jako ekonomické příčiny, a proto chovám i tolik nedůvěry vůči státu.¹⁵

(V zájmu úplného informování o možných střetech zájmů prohlašuji, že kromě bankovníctví jsem po léta pracoval nebo jinak získával peníze mimo jiné na poli vědeckého výzkumu, ochrany živočišných druhů, žurnalistiky, zemědělství, těžby uhlí, rizikového kapitálu a kancelářských realit. Tyto zkušenosti mohly ovlivnit a jistě i formovaly mé názory na uvedené aktivity. Za hlásání nějakého názoru jsem ale nikdy placen nebyl.)

Racionální optimismus tvrdí, že svět se ze současné krize dostane díky způsobu, jímž trhy zboží, služeb a myšlenek lidem umožňují čestnou směnu a specializaci, která prospívá všem. Má kniha tedy není nekritickou chválou ani zatracováním veškerého trhu, nýbrž zkoumáním tržního procesu směny a specializace, který je starší a spravedlivější, než se mnozí domnívají, a může nám poskytnout obrovský důvod k optimistickému pohledu na budoucnost lidského pokolení. Je to především kniha o prospěšnosti změny. Dospěl jsem ke zjištění, že ti, s nimiž nesouhlasím, jsou především zpátečníci všech politických odstínů: modří, kteří nesnášejí změnu kulturní, rudí, jimž nevoní změna ekonomická, a zelení, kteří jsou nepřáteli technologické změny.

Jsem racionální optimista: racionální proto, že k optimismu jsem nedošel díky svému temperamentu a instinktu, ale zjišťováním a analýzou

faktů. Doufám, že díky následujícím stránkám si takový postoj osvojíte i vy, mí čtenáři. Především vás musím přesvědčit, že lidský pokrok je po zvážení všech aspektů dobrá věc a že navzdory vždy dobrým důvodům ke stížnostem a bědování je svět nyní pro průměrného člověka tak dobrý pro život, jakým nikdy dosud nebyl - a to platí i přímo teď, v době hluboké ekonomické recese. Ukážu, že svět je také bohatší, zdravější a příjemnější, do velké míry díky obchodu i navzdory němu. Poté chci objasnit, proč a jak se svět takovým stal. A nakonec bych se chtěl zamyslet nad tím, zda bude schopen se i dál zlepšovat.